

lyse forkyndelse, det mørke Judæa blev modpolen, og de fanatiske muslimer i Jerusalem gav konturerne til de jødiske myndigheder, der stod bag Jesu henrettelse. Renans forståelse af Guds rige i Jesu forkyndelse hang snævert sammen med hans syn på, hvad en nation er, hvor det ikke var race og blod, men fælles værdier, der var afgørende. Derfor lægger Renan ikke vægt på, at Jesus var jøde, men heller ikke på, at han ikke var det – i modsætning til senere åbenlyse antisemitiske forsøg på at gøre Jesus til ikke-jøde.

Også den skotske frikirkemand George Adam Smith (1856-1942), der er ny i denne sammenhæng (nævnes således ikke af Schweitzer), lader forskellen på de bibelske landskaber bestemme sit Jesus-billede; for landskaber præger deres mennesker. Galilæas "moraliske landskab" tilsagde, at det afgørende var den enkeltes forhold til Gud, ikke institutionerne. Nøglen var karakterdannelsen, og Jesus tegnes i overensstemmelse hermed: Han modstod alle fristelser i ungdom og voksenliv. Han var således "den store mand".

I det afsluttende kapitel peger Moxnes på den betydning, Jesus-historien kan have i nutiden. Som de anførte forfattere forbandt deres Jesus-biografier med forhåbninger om deres egne landes fremtid, må også vi gøre det, nemlig gennem en analyse af, hvad det var, Jesus ville dekonstruere, hvad et folk er i en globaliseret verden, og hvordan familieværdier kan overføres til denne. I et sidste afsnit med overskriften "Jesus and Habermas" tilslutter Moxnes sig denne filosofis tanker om en global husholdning som den utopi, folk og nationer må sigte efter – og som den næsten absolutte modpol slutter bogen med en henvisning til de frygtelige begivenheder i Oslo og på Utøya den 22. juli 2011.

Det er en både spændende, indholdsmættet og udfordrende bog, som smukt følger op på *Putting Jesus in His Place: A Radical Vision of Household and Kingdom* fra 2003. I næste oplag bør dog "Justin Martin" på s. 44 rettes til "Justin Martyr".

Mogens Müller

Markellos af Ankyra

Om den sande religion. Oversættelse, indledning og kommentering ved Henrik P. Thyssen. Bibel og historie 26. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2009. 157 s. Kr. 148.

Det skrift, der her for første gang foreligger i dansk oversættelse, har hidtil gået under titlen *Cohortatio ad gentiles*, eller *ad Graecos*. Det er blevet tillagt Justin, men i kritisk forskning blev det tidligt klart, at det ikke kunne være tilfældet, hvorfor man har talt om forfatteren som Pseudo-Justin og ment, at skriftet er blevet til i en tid, der ikke lå fjernt fra Justins.

I sin udførlige indføring i skriftet og gennem en analyse af dets forskellige temaer kommer Henrik Pontoppidan Thyssen imidlertid til det resultat, at skriftet med stor sandsynlighed kan tillægges Markellos af Ankyra, der blev

født o. 280 og døde o. 374. Markellos var monarkianer, idet han i forlængelse af en streng monoteisme hævdede, at det var Faderen selv, der var blevet inkarneret i Kristus. En tid kunne han dække sig ind under Nikæa-bekendelsens tale om Sønnen som *homousios* med Faderen, men efter beslutninger frem og tilbage blev han endelig fordømt som kætter ved synoden i Konstantinopel i 381. Hans skrifter blev derved skubbet ud, og hans synspunkter var kun kendt gennem Euseb af Cæsareas stridsskrift imod ham. Et par af hans skrifter synes imidlertid have overlevet ved at blive tillagt andre forfattere, og det er ifølge Pontoppidan Thyssen netop tilfældet med *Cohortatio*, der anslås at være et ungdomsskrift fra tiden mellem 311 og 324.

I indledningen, der fylder godt halvdelen af bogen, får læseren et nyttigt indblik i oldkristen apologetiks metode og foretrukne emner. Det er interessant, at Markellos er skriftteolog og helt og holdent identificerer åbenbaringen med Skriften, som for ham i denne sammenhæng alene er Det Gamle Testamente – Det Nye var for nyt. De glimt af sandhed, der findes hos hedenske forfattere som fx Platon, skyldes nemlig kendskab til Moses' skrifter. Markellos kan således læse Platon, som om denne kendte den sande monoteisme, men under indtryk af Sokrates' skæbne ikke skulle have noget af at udtrykke sig direkte end sige bekende sit kendskab til Moses. Noget lignende gælder Homer. Ud fra Markellos' belæsthed også i hedenske kilder og hans måde at argumentere på konstateres det, at han må have været skolelærer forud for, at han blev gjort til biskop i Ankyra, et embede han blev afsat fra i 336 på grund af en sabelliansk treenighedslære.

Pontoppidan Thyssen har en fin sans for Markellos' temmelig firkantede form for logik i hans angreb på hedenskabet og i hans forsvar for kristendommen. Han får desuden fremhævet, at da det alene er Det Gamle Testamente, der ses som åbenbaringen, gør det kristendommen mere jødisk, end den behøver at være – og er i Det Nye Testamente. Der er en fjendtlighed over for den hedenske kultur, der kun blødes op, når der er træk, som kan tilskrives indflydelsen fra Moses og profeterne. Han får det endelig frem, at der er indirekte tegn på, at skriftet i virkeligheden henvender sig til kristne, der altså skal hjælpes ud af eventuelle bindinger til deres fortid og til at fastholde det nye – noget der gælder adskillig apologetisk litteratur.

Som også noter og litteraturliste fortæller det, er forfatteren ikke i dialog med den omfattende forskning i apologetik, som har fundet sted ud fra Aarhus Universitet i de sidste snart 10 år. Men både indledning og oversættelse er spændende læsning, og personligt har jeg været glad for tilskrivningen til Markellos, da en tilblivelse i 300-tallet bedre forklarer den forholdsvist udviklede udgave af Septuaginta-legenden, der optræder i dette skrift.

Der er læst en god korrektur, så trykfejlene er få. Der kan dog mangle en henvisning som på s. 25, hvor et Bousset-citat bringes uden kilde. At fx Filipperbrevet staves Philipperbrevet og Filon ligeledes staves med Ph virker fremmedgørende i en dansk sammenhæng, og at Ignatios (fra Antiokia) et

par gange siges at være fra Efesos (s. 68 og s. 77 n. 6) må være en fejl, selv om han skrev et brev til menigheden i denne by.

Mogens Müller

John F. Shean

Soldiering for God. Christianity and the Roman Army. History of Warfare 61. Leiden: Brill 2010, 452 s. € 161.

I denne bog undersøges det, hvorledes de tidlige kristne stillede sig til spørgsmålet om krigs- og soldatertjeneste i den romerske hær. Det er bogens tese, at et øget antal kristne i den romerske hær var afgørende for det holdingskifte over for de kristne, der fandt sted fra kejsermagts side i beg. af det 4. årh. Samtidig peges der på, at det stigende antal kristne i hæren også øvede en betydelig indflydelse på hele den kristne bevægelse frem til og med 4. årh. Hærens centrale betydning for kristendommens udvikling og accept er dog blevet ignoreret af store dele af den hidtidige forskning, hævder Shean. I stedet har man fastholdt den myte, at de tidlige kristne helt generelt vendte sig imod krigstjeneste og således på alle måder var en pacifistisk bevægelse, der først blev 'korrumperet', da den blev et magtpolitisk redskab for kejsermagten under Kejser Konstantin tidligt i 4. årh. Kilderne fortæller dog en anden historie. Det afgørende vendepunkt for de kristne kom tidligt, da man måtte opgive håbet om Kristi snarlige genkomst og derfor indstillede sig på at leve i og med den romerske stat, som måske ligefrem var at opfatte som en Gudgiven institution. Samtidig peger kilderne på, at de kristne også tidligt var at finde i hæren, uden at det tilsyneladende anfægtede menighederne.

Bogen beskriver indledningsvis antikkens syn på krigeren som en sakral figur, der udøvede en form for hellig tjeneste ved at kæmpe; det at slå ihjel blev således opfattet som en hellig og retfærdig handling, ikke ulig de forestillinger der snart blev normen blandt de kristne. Også romerne sørgede for, at soldaterne blev indviede til deres tjeneste af de præster, der fulgte med hærene. Den ed som de skulle sværge kaldte man for *sacramentum*, og den markerede overgangen fra en civil til en militær status, med de særlige privilegier, der fulgte heraf – fx retten (ja ligefrem pligten) til at udgyde blod og slå ihjel. Det fik blandt andet den betydning, at den romerske hær også var et stærkt religiøst fællesskab, som forskere længe har opfattet som en særlig stærk hedensk bastion, der først sent lod sig kristne. Det er dog næppe rigtigt, siger Shean, og peger på at soldaterne villigt støttede Konstantin og hurtigt blev et redskab vendt *imod* hedenskabet. Det tilskriver forfatteren en længerevarende påvirkning fra de kristne i hæren og antyder ligefrem, at det måske var elementer i hæren, der skubbede Konstantin i retning af kristendommen, men det uddybes dog ikke nærmere (69). Samtidig siges det, at den stærke religiøse tradition i den romerske hær frem til begyndel-